ПРИРОДНІ ЧИННИКИ І ПРОЦЕСИ ЛЮДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ПРИРОДУ

Класифікація природних чинників

Основним критерієм класифікації природних чинників до 1980 року була економічна роль їх у суспільному виробництві [1].

Природні ресурси – це тіла і сили природи, що використовуються в суспільному виробництві.

Природні умови – це тіла і сили природи, які мають важливе значення для життя і діяльності суспільства, але безпосередньо не приймають участі у виробничій діяльності людей.

Особливість сучасного розвитку продуктивних сил – це поступове стирання межі між природними ресурсами та природними умовами. Значно розширюються масштаби використання природних чинників як ресурсів. Якщо раніше чинник відносили до природних умов, то тепер він перетворився на природний ресурс і зростає кількість функцій, які може виконувати природний ресурс.

За ознаками відновлюваності, відтворюваності, замінності та вичерпаності розрізняють такі види ресурсів [2]:

Відновні і невідновні – це ресурси здатні та нездатні до самовідновлення (рослинність – відновний ресурс; мінеральні багатства – невідновні).

Вичерпні та невичерпні – це ресурси, що виснажуються в процесі їх економічного використання (грунт, кормові угіддя, корисні копалини), а ресурси, на яких не впливає інтенсивність використання, вважаються невичерпними (сонячна та вітрова енергія).

Замінні та незамінні – це ті види ресурсів, які можуть бути замінені іншими (метали на пластмаси), і ті, що не можуть бути замінені (повітря, кисень, прісна вода).

Відтворювані та не відтворювані – це ті ресурси, що їх можна відтворити завдяки зусиллю праці людей, і ті, що до такого відтворення непридатні (біологічний вид).

Якщо природні чинники застосовують у суспільному виробництві, то тоді використовують термін «природні ресурси», а якщо вони виконують економічні, фізіологічні та соціальні функції, то вживають терміни «природні умови», «довкілля», або «навколишнє природне середовище».

Отже, одні і ті самі елементи природи можуть бути класифіковані в одному випадку як природні ресурси, а в іншому – як природні умови.

Класифікація процесів впливу на природу

Процеси впливу людини на природу можна поділити на три групи, а саме: позитивний, нейтральний і негативний.

Позитивний вплив на природу охоплює захисну діяльність людини, що спрямована на за консервування існуючого стану довкілля, а також активні дії, які направлені на поліпшення властивостей природного середовища (відновлення якості компонентів довкілля).

Захисна діяльність передбачає охорону, захист, збереження, заощадження (компонентів природи або запобігання, попередження шкідливому впливу на природу), а також сюди можна віднести процеси очищення, уловлювання шкідливих речовин.

Позитивна спрямованість дій людини може бути направлена на відтворення природних ресурсів, земель, природи, довкілля; відновлення рослинності, ландшафтів, лісів, популяції тварин; рекультивацію земель, ландшафтів; поліпшення якості довкілля, природного середовища, атмосфери, водойм тощо.

Під відтворенням природних ресурсів розуміють комплекс дій, які направлені на отримання природних ресурсів (розвідка і підготовка для видобутку корисних копалин), а також штучне підтримання природних ресурсів на повному рівні продуктивного стану (риборозведення, агролісомеліорація).

Відтворення природного середовища (природи, довкілля) – це комплекс заходів, які спрямовані на підтримання параметрів природних систем у межах, що сприяють здійсненню їхніх функцій.

Термін «поновлення» передбачає повернення до колишнього стану порушених властивостей природного середовища.

Об’єктивні передумови класифікації процесів впливу людина на довкілля ґрунтуються на науково обґрунтованих кількісних критеріях оцінки характеру процесів. З цією метою застосовують теоретичні методи, в основі яких є оцінка зміни основних функцій природних систем. До них відносяться фізико-біологічний, економічний і фізіологічний методи [1].

В основі фізико-біологічного методу є оцінка зміни екологічних функцій природи. Автор роботи [3] Л.Г.Мельник зазначає, що прогресивний розвиток екосистеми відбувається у тому випадку, коли перебіг процесів у природних системах викликає збільшення кількості вільної енергії. Це приводить до зростання різноманіття системи, появи нових ієрархічних рівнів. У випадку зменшення вільної енергії спостерігається деградація природних систем. Ці явища можуть бути як результат втручання людини в природу, так і побічним наслідком зміни властивостей природного середовища.

Баланс природних або змінених людиною компонентів і природних процесів, які утворюють середовище та забезпечують тривале існування

даної екосистеми, називають екологічною рівновагою. Порушення екологічної рівноваги – це зміна в процесах взаємодії і в складі компонентів і елементів екосистеми, що приводить до її заміни іншою екосистемою [2].

Економічний метод виявляє користь, яку дає використання чинників природного середовища в суспільному виробництві. Отже, позитивними змінами вважають такі, що збільшують інтегральну економічну оцінку компонентів даної екосистеми. Зміни, що знижують економічну корисність чинників довкілля, тобто їх інтегральну економічну оцінку вважають негативними. Такому підходу відповідає поняття збільшення або зменшення продуктивності природних ресурсів, екосистем і компонентів природи [4 - 6].

Фізіологічний метод ґрунтується на фізіологічних функціях природи, які забезпечують параметри середовища в надзвичайно вузьких інтервалах. Оцінку змін довкілля за фізіологічним критерієм необхідно проводити з надзвичайною обережністю. Терміни поліпшення, погіршення якості довкілля застосовують у випадку відхилення середовища від оптимальних параметрів.

Соціальні функції природного середовища ґрунтуються на використанні інформаційної цінності компонентів природного середовища для розвитку особистості. При цьому використовують такі поняття, як облагородження або окультурення ландшафтів, тобто наближення природних систем до стану, який сприятливий для життя та діяльності людини, її духовного розвитку. Поліпшення якості середовища вимагає вкладення певних коштів.

До нейтральної групи відносяться терміни-поняття, що характеризують тільки напрями, характер, вид процесів діяльності людини, які безпосередньо пов’язані зі зміною компонентів природи, водночас не приймаються до уваги наслідки від таких змін. Умовно до цієї групи можна віднести терміни «підкорення», «втручання», «вторгнення», які мають дещо негативний підтекст.

Негативна група охоплює терміни-поняття, що характеризують процеси зміни людиною природи. Вони оцінюються конкретними суб’єктами як негативні для людини, об’єктів її життєдіяльності або компонентів довкілля. Ці терміни передають ставлення людини до наслідків господарської діяльності, до яких відносяться різні процеси порушення, руйнування, забруднення.